

РЕЛІГІЯ І ІСТОРІЇ ЇЇ КОНФЕСІЙНИХ ЗМІН

УДК 21

DOI <https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.97.01>

Тарас Беднарчик

КУЛЬТ ТУРА В ТРИПІЛЬСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Стаття досліджує релігійний культ тура в трипільській культурі, простежуючи еволюцію сакральних уявлень від первісного тотемізму до розвиненої космологічної системи з антропоморфними виявами. На підставі археологічних матеріалів – решток тварин у ритуальних контекстах, керамічних виробів із букраніями та храмових артефактів – продемонстровано інтеграцію образу тура в релігійно-обрядову практику трипільців.

Значну увагу приділено взаємозв'язку культу з так званою астрономічною епохою Тельця, коли це сузір'я перебувало в точці весняного рівнодення, що надавало особливого сакрального значення образу тура як символу родючості та космічного порядку. Храмовий аспект культу розглянуто на прикладі Небелівського храмового комплексу. Простежено також пізню фазу трансформації культу, позначену появою синкретичних антрополомorfних образів у пізньотрипільський період.

У дослідженні проаналізовано культурну спадкоємність елементів культу в традиційній українській та європейській культурі, що відобразилася в топоніміці, архітектурі й обрядовості.

Стаття пропонує розглядати еволюцію культу тура як модель для розуміння загальних процесів трансформації релігійної свідомості під час переходу від ранньоземлеробських вірувань до історичних релігійних систем на прикладі трипільської культури.

Ключові слова: культ тура, сакральна символіка, епоха Тельця, Небелівський храм, Трипільська культура, космологія.

Taras Bednarchyk

THE CULT OF THE AUROCHS IN TRYPIILLIAN CULTURE

This article explores the religious cult of the aurochs in Trypillian culture, tracing the evolution of sacred beliefs from early totemism to a developed cosmological system with anthropomorphic manifestations. Based on archaeological evidence – animal remains in ritual contexts, ceramic vessels featuring bucrania, and temple artifacts – the study demonstrates the integration of the aurochs image into the religious and ritual practices of the Trypillians.

Significant attention is given to the correlation between the cult and the astronomical Age of Taurus, during which this constellation occupied the position of the vernal equinox, endowing the image of the aurochs with special sacred significance as a symbol of fertility and cosmic order.

The temple aspect of the cult is examined through the example of the Nebelivka temple complex. The study also traces the later phase of the cult's transformation, marked by the emergence of syncretic anthropo-zoomorphic figures during the Late Trypillian period.

The research analyzes the cultural continuity of cult elements in traditional Ukrainian and European culture, reflected in toponymy, architecture, and ritual practices.

The article proposes viewing the evolution of the aurochs cult as a model for understanding broader processes of religious consciousness transformation during the transition from early agrarian beliefs to historical religious systems, using the Trypillian culture as a case study.

Keywords: aurochs cult, sacred symbolism, Age of Taurus, Nebelivka temple, Trypillian culture, cosmology.

Актуальність. Культ тура посідав визначне місце в духовному житті трипільської культури – однієї з найвизначніших протоцивілізацій Європи. Цей сакральний символ пройшов довгий шлях трансформації: від тотемного об'єкта до складної космологічної системи вірувань перших землеробських суспільств, що населяли територію сучасної України. У світогляді трипільців тур набув глибокого сакрального значення, відображаючи їхнє

унікальне розуміння світобудови. Образ цієї тварини присутній у духовній культурі наступних епох.

Постановка проблеми та методологія. Історикам та археологам добре відома роль приручення тварин, зокрема великої рогатої худоби, у переліку здобутків неолітичної революції. Проте завданням релігієзнавців є відстеження та пояснення фактів переходу від утилітарно-споживацького використання тієї чи іншої тварини до її сакралізації та

включення в систему вірувань. Зафіксовані археологами пам'ятки трипільської культури дають можливість виокремити артефакти, що належать до символіки тура (тельця). Ці пам'ятки присутні на всіх етапах розвитку цієї масштабної енеолітичної культури від її зародження до перетворення у специфічні локальні варіанти з подальшим зникненням (5500–2700 рр. до н. е.). Новий погляд на релігійні вірування трипільців дає співставлення сакралізованих зображень тура з видимістю астрономічного сузір'я Тельця в той час.

Мета статті полягає у вивченні передумов формування й еволюції культу тура протягом усіх етапів існування трипільської культури. Комплексний аналіз археологічних, астрономічних та етнографічних джерел дає змогу глибше зрозуміти, як давні вірування трипільців вплинули на формування пізніших релігійних систем і залишили свій відбиток у культурній пам'яті наступних тисячоліть.

Виклад основного матеріалу. Становлення релігійної свідомості давніх землеробських спільнот відбувалося під впливом природних циклів, небесних явищ та священної символіки тварин. Первісні культури вбачали в представниках тваринного світу втілення космічних сил, джерело родючості та божественного захисту. Особливе місце у світоглядній системі трипільців належало культу тура – могутньої дикої істоти, яка поєднувала земну силу з небесною символікою. Це священне створіння уособлювало для давніх землеробів нерозривний зв'язок між земним і небесним початками, втілюючи ідею космічної гармонії та впорядкованості світу.

Численні археологічні знахідки з трипільських поселень переконливо свідчать про особливе місце тура в релігійному світогляді давнього суспільства. Серед артефактів виявлено ритуальні предмети, макети храмових і житлових споруд, а також ритуальні ями із залишками черепів тварин. Ця багата матеріальна спадщина розкриває, наскільки глибоко образ тура був інтегрований у духовні практики й обрядові традиції трипільців, формуючи складну систему їхніх релігійних уявлень.

Культ тура в трипільській релігійній системі досяг свого апогею в астрономічну епоху Тельця (приблизно починаючи з 4000 р. до н. е.). Цей період збігся з найбільшим розквітом трипільських прото-міст на території сучасної України. У цей час трипільці створювали величезні поселення площею до 450 гектарів, де проживало від 15 до 20 тисяч мешканців. Сузір'я із характерним астеризмом у формі рогів, відоме сьогодні як сузір'я Тельця, символізувало весняне рівнодення – час пробудження природи та початку землеробського циклу. Так первинно тотемний образ мисливців-збирачів утвердився в землеробсько-космологічній системі вірувань. Ця трансформація демонструє поступове ускладнення

сакрального мислення давніх людей, їхнє прагнення досягнути навколишній світ через дедалі складніші міфологічні системи та релігійні уявлення.

У пізньотрипільський період образ тура зазнає синкретизації з антропоморфними образами. Це засвідчують археологічні знахідки статуеток, що поєднують людські та бичачі риси: «людина-тур» (людина з рогами бика) та «тур-людина» (бик з людською бородою). Така трансформація священного образу може відображати перехідний рівень від космологічних уявлень трипільців до людиноподібних божественних начал. Ці унікальні артефакти демонструють спробу відобразити складну духовну концепцію єдності людського та божественного начал.

Процес антропоморфізації культу тура свідчить про важливі зміни у світоглядній системі трипільського суспільства. З одного боку, це вказує на поступовий перехід від суто зооморфних культів до більш абстрактних релігійних концепцій, де божественне начало набуває людських рис. З іншого боку, збереження бичачих атрибутів в антропоморфних зображеннях підкреслює стійкість давніх вірувань та їхню глибоку вкоріненість у свідомості трипільців.

Археологічні дослідження трипільської культури засвідчили визначну роль культу тура (дикого бика) в релігійно-обрядовій практиці трипільців. Виявлені рештки цих величезних тварин у ритуальних контекстах, їхні символічні зображення в храмовому мистецтві, а також відтворення їхнього образу на ритуальних предметах свідчать про глибоку інтеграцію символіки цієї тварини в космологічні уявлення давніх землеробів.

Культ тура в трипільській етнокulturі простежується впродовж усього її існування: від ранніх етапів (Трипілля А, приблизно 5500–4700 рр. до н. е.) до пізніх фаз (Трипілля С, приблизно 3500–2700 рр. до н. е.).

Генеza цього культу, ймовірно, була ще тісно пов'язана з доземлеробськими традиціями, коли тур у стародавніх народів шанувався як джерело їжі та символ сили й могутності (The Oxford handbook of zooarchaeology, 2017, p. 119–134). Соціальна поведінка турів, зокрема демонстрація сили через поєдинки, додатково підкреслювала їхній символізм як уособлення могутності. Трипільці, очевидно, успадкували елементи культури та вірувань, притаманні їхнім предкам – мисливцям і збирачам. Ці прадавні традиції охоплювали, зокрема, поклоніння тваринам. Згодом, у процесі становлення землеробства, культ тура набув складнішого космологічного значення й інтегрувався у складну релігійну систему землеробського типу.

Одним із найдавніших свідчень трипільських ритуалів, пов'язаних із туром, є археологічні знахідки на поселенні Бернашівка (ранній етап Трипілля А). Тут виявлено два черепи турів у контексті,

що вказує на їхнє ритуальне використання (Енциклопедія трипільської цивілізації, т. I., 2004, с. 17). Особливо примітним є розташування цих решток парами, що може відображати дуалістичне сприйняття світу, характерне для давніх землеробських культур.

З розвитком трипільської культури в середній період з'являються численні керамічні вироби із зображеннями букраніїв – стилізованих голів биків, часто зображених парами або поодиночі. Букранії на керамічних виробах середнього періоду Трипільля подекуди супроводжувалися зоряними символами, спіралями та меандрами, що вказує на включеність цього образу до складної системи космологічних уявлень. Особливо показовими є знахідки з рельєфними зображеннями рогатих голів, які комбінуються із символами родючості й астральними символами (Король, 1999, с. 90–92; Трипільська культура. Перша відкрита онлайн-платформа, 2025). Зображення турів на ритуальному посуді також супроводжуються рослинними орнаментами, що підкреслює асоціацію цієї тварини з родючістю та відродженням природи (Трипільська культура. Перша відкрита онлайн-платформа, 2025).

Хронологічний збіг розквіту трипільської культури з астрономічною епохою Тельця (приблизно 4000–2000 рр. до н. е.), ймовірно, надає додаткового релігійного значення цій величній тварині в космологічних уявленнях трипільців (Astrological age, 2025). У цей період сузір'я Тельця перебувало в точці весняного рівнодення, що могло вплинути на формування складної системи вірувань.

З огляду на астрономічну ситуацію у сузір'ї Тельця цей астеризм добре нагадує роги та голову тварини, що могло слугувати природним підґрунтям для формування культового образу небесного тура. Яскраві зірки Альдебаран та Ель-Нат у поєднанні з розсіяним скупченням Гіади утворюють на небосхилі V-подібну фігуру, яка візуально відтворює характерний обрис рогатої голови бика (Завалій, 2022, с. 12–15). Ця виразна астрономічна конфігурація, помітна неозброєним оком навіть за умов примітивних спостережень, вірогідно, сприймалася трипільцями як сакральне підтвердження космічного статусу тура та його визначної ролі в циклічних процесах оновлення природи.

Український дослідник М. Чмихов зазначав: «Ядром закону був рух сонця в колі зодіаку, а найвищим святом і початком дії закону – свято початку року й першого (головного) сузір'я зодіаку – весняне рівнодення» (Чмихов, 1994, с. 147). Можна припустити, що трипільці помітили кореляцію між появою та зникненням рогатої подоби зоряного скупчення на небосхилі й сезонними землеробськими циклами. Це, зі свого боку, призвело до сакралізації образу тварини як небесного покровителя землеробства.

У період розквіту «мегапоселень» середньої фази Трипільля розвивається особлива група ритуальних артефактів – чаші-букранії колоподібного типу. Характерною особливістю цих священних посудин є одна або дві голівки биків-турів, які симетрично розміщені на вінці посудини, що має форму цілісного (Zoomorphic Bowl, 2025; Бурдо, 2005, с. 245) або розділеного навпіл кола (Трипільська культура. Перша відкрита онлайн-платформа, 2025; Енциклопедія трипільської цивілізації, т. II., 2004, с. 195, 607). Такі чаші часто виконані на чотирьох ніжках-опорах, що надає їм додаткового символічного значення.

Колоподібна форма посудин на чотирьох опорах у поєднанні з букраніями чи букранієм створює цілісний сакральний образ. Він може символізувати небесну сферу або річний цикл, що спирається на чотири сезонні опори – весну, літо, осінь і зиму. Букранії, розташовані на вінцях посудин, виступають медіаторами астральної символіки, яка в сучасній астрономії відповідає сузір'ю Тельця. Особливо промовистим є поділ круглої чаші навпіл, що перегукується з природним розмежуванням річного кола на два періоди, позначені небесним рухом зоряного Тура через небосхил (Релігія Трипільля, 2025).

Така складна символічна система свідчить про глибоке розуміння трипільцями космічних циклів та їхнього зв'язку із земними процесами. Знайдені ритуальні предмети демонструють високий рівень абстрактного мислення та розвинену космологічну картину світу давніх землеробів.

За матеріалами дослідження Небелівського храмового комплексу трипільської культури встановлено, що релігійний образ тура увійшов до храмового культу трипільської протоцивілізації. В ойкумені храму було знайдено рештки дикого тура, які були частиною ритуального комплексу. На цій же храмовій території виявлено колоподібні ритуальні ями, керамічні артефакти та їхні фрагменти із зображенням парних та одинарних букраніїв (Trypillia mega-sites of the Ukraine, 2025).

Небелівський храм, який визнається найбільшим і найрозвиненішим храмовим комплексом енеолітичної Європи, є окремим типом релігійної споруди та водночас відображає загальні риси стародавньої трипільської релігії (Zavaliy, 2024, p. 872), був побудований та функціонував якраз на початку ери Тельця протягом 4000–3900 рр. до н. е. (Hofmann, Müller, Shatilo, Videiko, Ohlrau, Rud, 2019, p. 42–43). Він, ймовірно, був спроектований з урахуванням астрономічних спостережень, оскільки чітке розміщення споруди на світовій осі Схід – Захід, з орієнтацією центрального входу на східну частину світу могла забезпечувати не тільки фіксацію точки сонячного сходу у час весняного рівнодення (Zavaliy, 2023, p. 138–162), а й фіксувати появу в той

самий час «зоряного Тельця» в цій самій частині небесного нічного горизонту.

У науковій роботі О. Завалія «Від Гебеклі Тепе до Небелівського храму: компаративний аналіз окремих структурних складових найдавніших храмових комплексів Азії та Європи» було оприлюднено вцілілу реліквію Небелівського храму. Артефакт є керамічним виробом округлої форми, увінчаним стилізованою головою тура – букранієм (Zavali, 2024, р. 882). Особливістю виробу є декоративно-символічне оформлення: по вінцю нанесено коло темною фарбою, а всередині чаші тією ж фарбою симетрично прокреслено по три лінії з обох боків. Такий стиль оформлення, де чітко виокремлено три лінії по колу виробу, перегукується з оздобленням інших храмових реліквій: імовірним головним храмовим вівтарем, Небелівським диском, фрагментом керамічної моделі трипільського храму та різноманітними фрагментами ритуального керамічного посуду.

На погляд О. Завалія, три кола чи три лінії – це закодована система річного трипільського кола, яка походить від видимої процесії сонця над горизонтом за повне річне проходження: найбільше коло відповідає літньому сонцестоянню, середнє – весняно-осінньому рівноденню, найменше – зимовому сонцестоянню (Завалія, 2023, с. 29–31).

Така інтерпретація цілком узгоджується з початковими уявленнями людства про геоцентричну модель світобудови. У цій моделі Сонце здійснює повний добовий цикл: вдень рухається видимою небесною траєкторією, а вночі продовжує свій шлях невидимою дугою, замикаючи коло.

Це архаїчне бачення світу знайшло відображення в міфології багатьох давніх народів, де сонячне божество здійснювало подорож підземним царством після заходу. У давньоєгипетській міфології, наприклад, бог сонця Ра щоночі пропливав на своєму човні підземними водами (Дуатом), щоб вранці з'явитися на східному горизонті.

Подібні уявлення про циклічність руху небесних тіл заклали основу для подальшого розвитку астрономічних знань, хоча й базувалися на помилковому припущенні про центральне положення Землі у Всесвіті.

Колоподібний храмовий артефакт, увінчаний головою тура, із трьома лініями по краях чаші, постає як складний космологічний символ. Він поєднує кілька важливих релігійно-астрономічних аспектів трипільської культури: образ священного тура (букранія), що співвідноситься із сузір'ям Тельця та епохою весняного рівнодення; циклічність сонячного руху, відображену в трьох лініях; сакральну геометрію кола як символу замкненого космічного циклу. Три лінії, нанесені по колу чаші, ймовірно, відображають не лише видимий рух

сонця протягом року, а й можуть вказувати на розуміння трипільцями взаємозв'язку між положенням сузір'я Тельця та сезонними змінами в природі.

Особливої уваги заслуговує сама форма артефакту – чаша. У багатьох давніх культурах чаша символізувала небесне склепіння або космічні води, якими рухалися небесні світила. Цей ритуальний предмет, очевидно, використовувався не лише як культовий атрибут, а і як своєрідна космологічна модель, що відображала уявлення трипільців про будову всесвіту та циклічність природних процесів.

Виявлені в храмовому просторі Небелівки стилізовані зображення черепів бика та рештки тварини є не лише декоративними елементами, а й ключовими символами складної космологічної системи. Ця система поєднувала небесну сферу із земними циклами, що найповніше відображалось у річному колі. У цьому контексті тур набував подвійного символічного значення: він був втіленням як нічного циклічного обертання, так і космічного регулятора.

Присутність тура у єдиному символічному комплексі з імовірними сонячними знаками формувала стійку асоціацію з весняним рівноденням – періодом природного відродження. Поєднання солярної та астральної символіки через образ тура в цілісному зображальному комплексі корелює з появою зоряної небесної алегорії в точці весняного рівнодення (у відповідній зодіакальній ері) – саме там, де сходиться сонце урівноваженого дня.

Храмовий культ тура підтверджується трипільськими керамічними моделями храмів, де знак букранія розміщений над входом. Такий символічний елемент поєднується з іншими фундаментальними виявами трипільської храмової символіки, які традиційно зображували над входом до храму. Збереглися моделі храмів, де одночасно представлені два священних символи – букраній та «горизонтальний півмісяць» (Енциклопедія трипільської цивілізації, т. II, 2004, с. 249). Попри певну символічну тотожність в образному сприйнятті, букраній і горизонтальний півмісяць відображають різні аспекти сакрального світогляду трипільської культури.

Важливо відзначити, що символ «рогів тура» використовувався як у храмовому будівництві, так і в індивідуальному житлобудуванні трипільців. Ця тема досліджена О. Завалієм і Д. Базилом у статті «Реконструкція елементів сакрального світу давніх трипільців крізь призму української етнокультурної традиції (на прикладі архетипу «Дім»)» (Zavali, Bazyk, 2023, р. 736–748). Особливої уваги заслуговують знахідки моделей жител із зображеннями рогів тура над входом, що трактується як апотропеїчний символ помешкання.

Відомі випадки, коли в трипільських житлах під підлогою знаходять черепи биків, часто орієнтовані

головами на схід (Король, 1999, с. 90–91). Під час дослідження трипільського поселення Доброводи під глиняним завалом від перекриття на долівці першого поверху одного з будинків було виявлено череп бика (Бурдо, 2005, с. 48). Такі археологічні свідчення вказують на багатофункціональність культу Тура в релігійній системі трипільців: від космологічного храмового символу до охоронця домашнього помешкання.

Подібна традиція використання рогатих символів в архітектурі простежується і в пізніших культурах Європи. Зокрема, у давньогрецькій архітектурі букранії були поширеним мотивом оздоблення храмів та житлових споруд (Jones, 2015, р. 365–367). Цей символ можна побачити в оформленні фризів Парфенону в Афінах, храму Аполлона в Дідімі та багатьох інших античних спорудах. Букранії широко представлені в культурі античних міст Північного Причорномор'я.

Схожі елементи архітектурного оздоблення зустрічаються в етрусків, де рогаті символи прикрашали гробниці та святилища. У римській архітектурі букранії набули значного поширення, ставши невід'ємною частиною декоративного оформлення храмів, громадських будівель і приватних вілл. Яскравими прикладами такого використання є храм Вести в Тіволі та храм Портуна на Бичачому форумі в Римі.

Порівняльний аналіз синхронних культур Балкано-Карпатського регіону та Анатолії виявляє типологічні паралелі у використанні символіки тура й букраніїв. В енеолітичних культурах Південно-Східної Європи (Гумельниця, Вінча) також простежується культ тура, що може свідчити про спільні ранньоземлеробські витоки цих вірувань.

Традиція використання рогатої символіки знайшла своє продовження в середньовічній європейській архітектурі, де зображення рогатих істот часто прикрашають капітелі колон, портали соборів та оздоблення замків. Це свідчить про універсальність та стійкість цього символу в різних культурах і епохах.

В українській етнокulturі традиційні сільські хати з наверхами-букраніями, найдавніша з яких датується 1587 роком, збереглися до наших днів (Як виглядає найстаріша сільська хата України, 2025). Така архітектурна спадщина підтверджує тривалість і неперервність символічного значення образу бика / тура у європейській культурній традиції, витоки якої сягають трипільських часів.

Етнографічні паралелі з традиційною культурою українців дають змогу припустити спадкоємність певних елементів культу тура в пізніших віруваннях. Зокрема, символіка рогатих тварин у календарній обрядовості українців (колядування, маски тура в народних іграх) може розглядатися як відгомін

трипільських вірувань, трансформованих у процесі етногенезу.

Топонімічна спадщина України, пов'язана з коренем «тур», широко представлена по території України, особливо в місцях, де була поширена трипільська культура, що свідчить про історичну значущість цієї тварини та її культу. Як приклад, у назвах населених пунктів: Турів (Волинська область), Турка (Львівська область), Турійськ (Волинська область), Тур'я Ремета (Закарпатська область), Тур'я Пасіка (Закарпатська область), Турятка (Чернівецька область) та ін.; у гідронімах: річка Тур'я (притока Прип'яті), річка Турія (басейн Західного Бугу), Турове озеро (Волинська область), Туранка (притока Ужа); оронімах: гора Тур (Карпати), Турова гора (Київська область); мікротопонімах: Турова долина, Турів яр, Турові луки, Турова балка та ін.

Така широка представленість топонімів із коренем «тур» не лише відображає ареал поширення цих тварин у минулому, але й свідчить про їхнє особливе місце в культурній пам'яті населення України. До слова, останній відомий дикий тур помер у XVII ст. (Дикі бики і люди, 2025) у Якторовському лісі (територія сучасної Польщі). Це підтверджує тяглість традицій і збереження елементів давніх культів у народній свідомості протягом тисячоліть, від трипільської культури до сучасних українців.

У пізньотрипільський період (Трипільля С) символіка тура набуває нових рис. З'являються антропоморфні статуетки з елементами букраніїв та зооморфна пластика з людськими елементами, що може свідчити про трансформацію уявлень про тура від астральної тварини до синкретичних образів. Археологічні матеріали з поселень пізнього періоду, як-от Усатове та Косенівка, демонструють появу складних композицій, де образ тура поєднується із жіночими божествами родючості, що вказує на синкретизацію різних культів. З'являються образи бородатих биків, які починають поєднувати людиноподібні риси із зооморфними (Бурдо, 2005, с. 194–195). Трапляються навіть образи рогатих жінок (Бурдо, 2005, с. 10).

Імовірно, в цей період відбувається формування первинних зародків культу людиноподібного божества, яке поєднувало в собі риси зооморфного тура й антропоморфної істоти. Букранії, які раніше були самостійними символами, стають елементами складніших композицій, що вказує на включення культу тура в ширший релігійно-міфологічний контекст. Ця трансформація, імовірно, заклала підвалини для подальшого розвитку культів антропоморфних божеств у бронзовому віці Східної Європи, що проявляється не лише в культі тура. У пізньотрипільський період з'являються поширені сюжети синкретизації астральних символів із людськими рисами. Можливо, цей період став відправною

точкою для формування комплексних релігійних систем із багаторівневою ієрархією божеств (пантеонів), де антропоморфні божества перебирали на себе ключові функції попередніх мисливських і ранньоземлеробських культів, зберігаючи при цьому їхні атрибути та символіку.

Трансформація релігійних уявлень, імовірно, супроводжувалася ускладненням соціальної структури суспільства, де жерці поступово формували окрему касту з виключними правами на тлумачення символіки та проведення ритуалів. Це створювало передумови для інституціоналізації релігійних практик і формування спеціальних сакральних просторів, які згодом трансформувалися в перші історичні релігії. Варто зазначити, що цей період розвитку трипільської культури характеризується її занепадом і переходом до нових форм суспільної організації.

Криза трипільської культури збіглася з поступовим відходом від космічної святості та частковою переорієнтацією на сакралізацію людського образу. Водночас відбувається перехід від великих поселень-протоміст до менших общин, занепадає монументальна архітектура, спрощується мистецька складова, зменшується кількість культових предметів.

Важливо розуміти, що «занепад» трипільської культури не означав повного зникнення її надбань – численні елементи матеріальної та духовної культури були засвоєні наступними археологічними культурами, що вплинуло на подальший розвиток населення України.

Так, на прикладі ранньоземлеробського культу тура ми можемо простежити, як упродовж існування трипільської культури конкретний тотемний образ ще мисливців-скотарів еволюціонував у космологічний символ релігійної системи землеробів, зберігаючи стабільність у такому вигляді приблизно дві тисячі років. Уже на пізньотрипільському етапі Священний тур знаменує докорінну зміну в релігійних уявленнях, інтегруючись в антропоморфну систему вірувань. Постає питання: чи не звідси походять пізніші антропоморфні божества з універсальними космологічними функціями? Ми не претендуємо на показ універсального механізму еволюції релігійної свідомості, однак конкретний вияв трансформації одного релігійного культу в полі трипільської культури може свідчити про це.

Висновки. Релігійний культ тура в трипільській культурі демонструє багатовимірну трансформацію та еволюцію, відображаючи фундаментальні зміни в релігійних уявленнях давніх землеробів Європи. Простежується чітка еволюційна послідовність розвитку цього культу: від тотемного образу до космологічного символу, пов'язаного з астрономічною епохою Тельця, і, зрештою, до інтеграції

в антропоморфну систему вірувань пізнього Трипілля.

У розвитку культу тура виокремлюються три основні етапи:

1. **Ранній етап** – успадкування доземлеробських традицій, де тур шанувався як тотемна тварина та джерело життєвих ресурсів.

2. **Середній етап** – трансформація в космологічний символ, тісно пов'язаний з астрономічною епохою Тельця. У цей період образ тура набуває складного сакрального значення, що підтверджується:

- храмовою архітектурою;
- ритуальними артефактами;
- складною системою символів, що поєднує солярні, лунарні й астральні елементи.

3. **Заключний етап** (пізніє Трипілля) – антропоморфізація культу, коли образ тура починає синтезуватися з людськими рисами, що може свідчити про зародження нового типу релігійної свідомості.

Археологічні матеріали свідчать про особливе місце тура в релігійній системі трипільців упродовж усього існування культури (приблизно 5500–2750 рр. до н. е.). Символіка тура була нерозривно пов'язана з астрономічними явищами, зокрема з положенням сузір'я Тельця в точці весняного рівнодення, що визначало початок нового землеробського циклу. Храміві комплекси, ритуальні чаші з букраніями та моделі жител і святилищ підтверджують всеохопний характер цього культу, який поєднував космогонічні, календарні й апотропеїчні функції.

Особливої уваги заслуговує трансформація образу тура в пізньотрипільський період, коли з'являються антропоморфні статуетки з елементами букраніїв, що свідчить про зародження нової релігійної парадигми. Ця еволюція демонструє механізм формування пізніших релігійних систем, де антропоморфні божества поступово перебирають на себе функції, символіку й атрибути попередніх культів. Такий процес може слугувати моделлю для розуміння загальної еволюції релігійної свідомості під час переходу від землеробських вірувань до перших історичних релігій.

Культурна спадщина цього культу чітко простежується в пізніших європейських традиціях, зокрема в українській етнокulturі, де символіка бика / тура збереглася в обрядовості, декоративно-прикладному мистецтві та фольклорі. Це підтверджується такими позиціями:

- збереження букраніїв як оберегів на фронтонах традиційних українських хат;
- використання «рогатих мотивів» у народній вишивці та різьбленні;
- присутність образу тура в ритуально-календарній обрядовості;
- топоніми України, що зберегли корінь «тур».

Таким чином, релігійний культ тура в трипільській культурі є унікальним прикладом еволюції сакральних уявлень: від первісних форм до складних космогонічних та антропоморфних систем. Його дослідження дає змогу глибше осягнути механізми трансформації релігійної свідомості та формування

культурної спадщини. Подальше вивчення цього релігійного феномену та подібних культово-символічних проявів трипільської культури відкриває нові перспективи в розумінні розвитку давніх вірувань та їхнього впливу на формування сучасних культурних традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бурдо Н. Б. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ : Наш час, 2005.
- Дикі бики і люди. Турів знищило не так полювання, як вирубка лісів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29236164.html>.
- Енциклопедія трипільської цивілізації у 2 т. Т. I. Ред. кол.: М. Ю. Відейко (гол. ред.) та ін. Київ : Укрполіграфмедіа, 2004.
- Енциклопедія трипільської цивілізації у 2 т. Т. II. Ред. кол.: С. М. Ляшко (відп. ред.) та ін. Київ : Укрполіграфмедіа, 2004.
- Завалій О. «Всевидаче око» у сяйві Тельця. Повернення до релігійних витоків. Кам'янець-Подільський : Рута, 2022.
- Завалій О. Небелівський диск. Священна реліквія Трипільського храму (4000 р. до н. е.). Київ : Духовний центр конфесії «Релігія Трипілля», 2023.
- Король Д. О. Спроба реконструкції трипільської міфології за пам'ятками мистецтва. Культурологічні студії. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 1999. № 2. С. 79–202.
- Релігія Трипілля. Таємний код трипільської реліквії знайдено! Рідкісний артефакт з ДЦ «Релігія Трипілля»! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cUtxhAR6ub8>.
- Трипільська культура. Перша відкрита онлайн-платформа. URL: <http://tripillya.com/>.
- Чмихов М. О. Давня культура. Київ : Либідь, 1994.
- Як виглядає найстаріша сільська хата України (1587 рік побудови). URL: <https://loveukraine.com.ua/foto-ia-kyvlyhdaie-naystarisha-silska-khata-ukrainy-1587-rik-pobudovy/>.
- Astrological age. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Astrological_age.
- Hofmann R., Müller J., Shatilo L., Videiko M., Ohlrau R., Rud V., et al. Governing Tripolye: Integrative Architecture in Tripolye Settlements. *PLoS ONE*. 2019. 14 (9). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222243>.
- Jones M.W. Origins of Classical Architecture: Temples, Orders, and Gifts to the Gods in Ancient Greece. *Journal of the Society of Architectural Historians*. 2015. Vol. 74. No. 3. P. 365–367.
- The Oxford handbook of zooarchaeology. Oxford, Oxford University Press. 2017.
- Trypillia mega-sites of the Ukraine. URL: https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/trypillia_ahrc_2018/downloads.cfm.
- Zavaliy O. Temples and sanctuaries of the Cucuteni-Trypillian culture from the territory of Ukraine and Moldova based on the results of the latest geomagnetic researches. *Advances in Historical Studies*. 2023. Vol. 12. № 4. P. 138–162.
- Zavaliy O., Bazyk D. Reconstruction of the Elements of the Holy World of the Old Trypillians through the Prisms of the Ukrainian Ethnocultural Heritage (On the Example of the Archetype “Home”). *Open Journal of Philosophy*. 2023. Vol. 13. № 4. P. 736–748.
- Zavaliy O. From Göbekli Tepe to the Nebelivka Temple: A Comparative Analysis of the Structural Components of the Oldest Temple Complexes in Asia and Europe. *Open Journal of Philosophy*. 2024. Vol. 14. № 14. P. 862–896.
- Zoomorphic Bowl, 3800-3600 BC, Ukraine, Khmel'nitska region. Ceramics. URL: <https://www.pinterest.com/pin/202732420704612099/>.

REFERENCES

- Astrological age. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Astrological_age.
- Burdo, N.B. (2005). The Sacred World of the Trypillia Civilization. Our Time Publishing House.
- Chmykhov, M.O. (1994). Ancient Culture. Kyiv: Lybid.
- Encyclopedia of Tripillian Civilization (2004). In 2 vols. Vol. II. Novokhatko, L.M. (editor's head). Sovereign undertaking Knizhkov Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov. National commission of Ukraine on the rights of UNESCO. Corporation “Industrial branch of Donbass”; ZAT “Petroimpeks”. Ukrpoligrafmedia publishing.
- Encyclopedia of Tripillian Civilization (2004). In 2 vols. Vol. I. Videiko, M.Yu. (editor's head). Sovereign undertaking Knizhkov Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov. National commission of Ukraine on the rights of UNESCO. Corporation “Industrial branch of Donbass”; ZAT “Petroimpeks”. Ukrpoligrafmedia publishing.

- Hofmann, R., Müller, J., Shatilo, L., Videiko, M., Ohlrau, R., Rud V., et al. (2019). Governing Tripolye: Integrative Architecture in Tripolye Settlements. *PLoS ONE*, 14 (9). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222243>.
- Jones, M.W. (2015). Origins of Classical Architecture: Temples, Orders, and Gifts to the Gods in Ancient Greece. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 74 (3), 365–367.
- Korol, D.O. (1999). An Attempt at Reconstructing Trypillia Mythology Based on Artistic Monuments. *Cultural Studies*. Kyiv: Publishing House “Kyiv-Mohyla Academy”. No. 2. P. 79–202.
- Religion of Trypillia. The secret code of the trypillia relic has been found! A rare artifact from the spiritual center “Religion of Tripillia”! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cUtxhAR6ub8>.
- The Oxford handbook of zooarchaeology (2017). Oxford, Oxford University Press.
- Trypillia Culture: The First Open Online Platform. Retrieved from <http://tripillya.com/>.
- Trypillia mega-sites of the Ukraine. Retrieved from https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/trypillia_ahrc_2018/downloads.cfm.
- What the oldest rural house in Ukraine (built in 1587) looks like. Retrieved from <https://loveukraine.com.ua/foto-iak-vyhliadaie-naystarisha-silska-khata-ukrainy-1587-rik-pobudovy/>.
- Wild Aurochs and Humans: It Was Deforestation, More Than Hunting, That Drove Them to Extinction. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29236164.html>.
- Zavali, O. (2022). “The All-Seeing Eye” in the Radiance of Taurus. Return to Religious Origins. LLC “Ruta Printing House”.
- Zavali, O. (2023). Nebelivka disk. Holy relic of the Trypillia temple (4,000 BC). Kyiv: Spiritual Center of the “Religion of Tripillia” denomination.
- Zavali, O. (2023). Temples and sanctuaries of the Cucuteni-Trypillian culture from the territory of Ukraine and Moldova based on the results of the latest geomagnetic researches. *Advances in Historical Studies*, 12 (4), 138–162.
- Zavali, O. (2024). From Göbekli Tepe to the Nebelivka Temple: A Comparative Analysis of the Structural Components of the Oldest Temple Complexes in Asia and Europe. *Open Journal of Philosophy*, 14 (14), 862–896.
- Zavali, O., Bazyk, D. (2023). Reconstruction of the Elements of the Holy World of the Old Trypillians through the Prisms of the Ukrainian Ethnocultural Heritage (On the Example of the Archetype “Home”). *Open Journal of Philosophy*, 13 (4), 736–748.
- Zoomorphic Bowl, 3800-3600 BC, Ukraine, Khmel’nitska region. Ceramics. URL: <https://www.pinterest.com/pin/202732420704612099/>.